

סיכום

הדיון בסוגיית השמיטה לקראת שנת השמיטה תרנ"ו ובמהלכה היה שונה באופן בולט מן העיסוק בסוגיה זו בשמיטה הקודמת. לקראת שמיטת תרמ"ט התגבשו היתרי העבודה, שהיו מקובלים על פקידות הברון ועל הנהגת חובבי ציון, על ידי רבנים בחוץ לארץ, ובפרט על בסיס פסיקתו של הרב יצחק אלחנן ספקטור מקובנה. רבני ירושלים האשכנזים, הרב שמואל סלנט והרב יהושע ליב דיסקין, הביעו התנגדות להיתרים אלו, והדבר עורר פולמוס פומבי נרחב במושבות ומחוצה להן.

לקראת שמיטה זו, קיבלה על עצמה פקידות הברון ביהודה באופן עקרוני, את פסיקתו של הרב נפתלי הרץ הלוי, רבה של הקהילה המאוחדת ביפו, ששימש, החל משנת תרנ"א, כרב היקב בראשון לציון מטעם הפקידות. הפקידות ייחסה חשיבות רבה למתן ההכשר על היין, משום השפעתו המכרעת על אפשרות השיווק של היין.

במידה רבה עמד הרב הלוי בפני דילמה קשה: בשמיטה הקודמת התנגד נחרצות למתן ההיתרים, הן מנימוקים הלכתיים והן בטענה שהנסיבות אינן מצריכות את נקיטתם, אולם לקראת שמיטה זו היה ברור לו שיש צורך במתן היתר למסחר ביין, ואף לעבודות נצרכות במטעים ובפרט בענף הגפן. מבחינתו של הרב הלוי סמכות ההכרעה בנושא הייתה של רבני ירושלים האשכנזים. במיוחד הוא עמד בקשר עם מהרי"ל דיסקין. בהסכמת מהרי"ל דיסקין גיבש הרב הלוי היתר לעשיית פעולות נדרשות ומסחר ביין, לאחר נקיטת פרוצדורה של מכירת העצים לעקירה - לגוי. בכך חשב הרב הלוי לעקוף את שתי הבעיות העיקריות אותן מצאו הוא ורבני ירושלים האשכנזים, בהיתרי המכירה שניתנו לשמיטת תרמ"ט, בעיית 'לא תחנם' ושאלת תקפות המכירה כשאינה רשומה בטאבו. את עבודות המזרע חשב הרב הלוי לאסור כליל, הן בשל הבעייתיות ההלכתית והן בשל העובדה שהעיסוק במזרע, באזור יהודה, היה ממילא מועט באופן יחסי.

חרף הסכמתו העקרונית של מהרי"ל דיסקין למתווה זו, נתקל המתווה בקשיים שונים. תחילה הוא לא נתמך על ידי הרב סלנט, ואחר כך התברר שדווקא מהרי"ל דיסקין מגביל את אפשרות השיווק של היין, מנימוקים של קדושת שביעית. בסופו של דבר אושר המתווה על ידי הרבנים סלנט, דיסקין ופרדקין (הרב מלובלין). וגם אז נתקל הרב הלוי בהסתייגויות מצד רבנים בירושלים, על ההקלות שנקט.

במהלך שנת תרנ"ה הופעלו לחצים רבים על הרב הלוי להרחיב את היתרו הן בנוגע לעבודות המזרע והן בנוגע להיתר עבודת יהודים במטעים. בעקבות פניות אלו חזר ודן הרב הלוי עם הרבנים בירושלים והצליח להשיג הקלות נוספות. ראשית, ניתן היתר למעשה להחכרת אדמות המזרע לערבים בהבלעת שנת השמיטה. היתר ניתן אמנם בתחילה דווקא למושבה חדרה, בשל מצבה המיוחד, אך למעשה הורחב לכלל המושבות. באשר לעבודות הכרוכות במטעים, סבר הרב הלוי להקל יותר על ידי נקיטת

פרוצדורה חדשה של מכירת אדמת המטעים בעומק מטר. דבר שאיפשר מבחינתו השלמת נטיעות חסרות ופעולות נדרשות נוספות. כן הוא נתן הקלות נוספות בעל פה, אך עדיין הגביל את אפשרות עשיית מלאכות הזמירה וההרכבה על ידי יהודים.

ההגבלות הנזכרות עוררו ביקורת מרובה מצד גורמים שונים במושבות ובהנהגתן. ביקורת זו יש להבין במיוחד לאור המציאות הכלכלית שהטרידה את הנהגת ההתיישבות. התלות הגוברת בענף הגפן הייתה בעייתית מאוד בעיני גורמים רבים בהתיישבות. ראשית, בשל החשש שלא ימצא שוק ליין הרב שהצטבר ביקבים, כשבפועל היה רובו של ענף הגפן מסובסד על ידי הברון רוטשילד. בנוסף, החריפה מאוד בעייתם של הפועלים במושבות, שהתקשו למצוא פרנסה.

הפתרון העיקרי שהועלה לבעיות הנזכרות היה הגברת העיסוק במזרע ובגידול גינות ירק. גישה זו הייתה מקובלת על רוב מנהיגי חובבי ציון ולמעשה גם על פקידות הברון. ערב שמיטת תרנ"ו תוכננה התיישבות משמעותית שתתבסס על מזרע, בדרום (קסטינה - מטעם חובבי ציון) ובצפון (מטולה - מטעם הברון רוטשילד), והתיישבות בקנה מידה גדול במיוחד בעבר הירדן. יתר על כן, אצל רבים מחובבי ציון התקבלה הדעה שעיסוק במזרע הוא תנאי הכרחי ליצירת חברת איכרים אמיתית, שתוכל להוות חברת מופת בארץ מבחינה כלכלית וערכית.

גורם מרכזי שהיה שותף בניסיון להרחבת ההיתרים היה הוועד הפועל ביפו, ונציגו הבולט יהושע אייזנשטט-ברזילי. מאמצי הוועד הפועל בשיתוף לחצם של איכרים מהמושבות הביאו להנפקת היתרים נוספים. הרב אלישר והרב מוהליבר, בהבדלים מסוימים, התירו עשיית כל המלאכות אף על ידי יהודים, והרב יצחק אלחנן ספקטור, התיר עשיית מלאכות דרבנן על ידי יהודים.

העובדה שהרב הלוי היקל יותר מדעתו העקרונית - לא ממש הוערכה על ידי רבים מחובבי ציון. שכן, מעבר לעובדה שהפרוצדורה של מכירת העצים לעקירה נראתה משונה מאשר מכירת הקרקע עצמה, הרי שבעיני רבים מחובבי ציון ההתנגדות למתן היתר לעבודת יהודים במזרע, נתפסה כאיום על עתיד ההתיישבות, לא רק בשמיטה זו אלא גם לשמיטות הבאות. הפתרון שהוצע בירושלים לארגן 'ועד שמיטה' שיתמוך בשובתים עורר אף הוא התנגדות עקרונית, שכן הוא סתר באופן מהותי את הרצון לבסס התיישבות יצרנית ולא נתמכת, זאת מעבר לעובדה שכספים אלו היו צפויים להיות מועטים.

יתר על כן, העובדה שרבנים מן השורה הראשונה התירו את העבודה בצורה פשוטה בהרבה, בעוד הרב הלוי נאלץ לשוב וללחוץ על רבני ירושלים האשכנזים להתיר עוד ועוד, נכרכה בביקורתם בכלל של גורמים בחובבי ציון על ההנהגה הרבנית בירושלים וביפו.

הפולמוס בנושא השמיטה נכרך גם בשמיטה זו סביב סוגיית האופי הדתי של

ההתיישבות. ערב שמיטה זו התנהל עימות חריף בתוך תנועת חובבי ציון, סביב פעילותה של אגודת בני משה, שבראשה עמד אחד-העם. גורמים שהתאגדו סביב ר' יחיאל מיכל פינס טענו שמגמתה של בני משה לפגוע באופי הדתי של ההתיישבות, בעוד חברי בני משה דחו בתוקף טענות אלו. הוויכוח התגבר בפרט השל העובדה שחברים בולטים בבני משה איישו את הוועד הפועל ביפו. ויכוח זה תרם לחוסר אמון גם בנושא השמיטה, כשטענות כלכליות וחקלאיות של חובבי ציון נתפסו על ידי גורמים מירושלים כנובעים משיקולים אידיאולוגיים בלתי-מוצדקים, בעוד עמדת הרבנים בירושלים נתפסת כנובעת מחוסר הבנה וחוסר דאגה מספקת לעתיד ההתיישבות.

למעשה, בלחץ הפקידות נאלצו חובבי ציון לקבל באופן רשמי את פסיקתו של הרב הלוי בכל הנוגע לענף הגפן. הוועד הפועל הצליח להשיג הסכמה שהכורמים לא ייפגעו אם יעבדו שלא על פי הנחיות הרב הלוי, בעבודות שאינן קשורות לענף הגפן. באופן מעשי, רוב אדמות המזרע במושבות יהודה לא עובדו על ידי יהודים, אולם בכל הנוגע לעבודות הכרמים, ברובן נעשו מלאכות הזמירה וההרכבה גם על ידי יהודים, חרף פסיקתו של הרב הלוי, וככלל נעשו ברוב המושבות רוב ככול העבודות הנדרשות בענף זה, כמידי שנה.

במושבות הצפון נערכו חוזי מכירה והשכרה בדומה לאלו שניתנו במושבות יהודה, אולם מבחינה רשמית אומצה כנראה פסיקתו של הרב ספקטור להתיר מלאכות דאורייתא על ידי גויים ומלאכות דרבנן על ידי יהודים. ככל הנראה לא מעט הקילו אף כשיטת הרב מוהליבר והרב אלישר. העובדה שהיקב בזכרון יעקב לא נדרש לייצא באופן משמעותי את תוצרתו והשפעתם של רבני ערי הגליל הייתה פחותה - הקלה על נקיטת מדיניות זו. ובעבר הירדן, התקיימה פעילות חקלאית עניפה, במהלך שנת השמיטה, הן בענף המזרע והן בענף המטעים.